

k odlišným východiskům (institucionální ekonomie, reflexivní modernizace, kritický realismus v postkeynesovské interpretaci). přesto lze jejich názory převést na určitého společného jmenovatele, za kterého lze podle mého soudu považovat nejen výraz „alternativa“, ale i pojem „kritická teorie“. Domnívám se, že knihu *Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989* (zejména její sociologickou část) lze číst mj. i jako „českou variantu“ kritické teorie. Jediné, co lze považovat z konceptního hlediska za diskusní, je otázka, proč byl Machoninův sociologický příspěvek zařa-

zen (nepříliš organicky) mezi dvě ekonomické studie; domnívám se, že právě jeho práce by uzavírala publikaci lépe než text Sojkův. Se závěry, které jsou v knize obsaženy, nebudou zcela pochopitelně někteří čtenáři souhlasit (stoupenci neoliberálních a neokonzervativních názorů zcela jistě ne), ale ať tak či onak, je určitě dobré, že kniha byla vydána v české i anglické verzi. Alternativní představy, které přináší, by rozhodně neměly zapadnout a zůstat bez odezvy.

Jiří Šubrt

András Bozóki (ed.): Intellectuals and Politics in Central Europe

Budapest, Central European University Press 1999, 292 s.

Transformace postsocialistických společností v mnohém ohledu pozměnila aktuální agendu sociologického zkoumání, neboť její průběh poukázal na význam sociálních aktérů, jimž byla před rokem 1989 věnována pozornost spíše marginální. To platí především pro problém elit jako hybných sil sociálních a systémových změn, a v tomto rámci také pro postavení intelektuálů coby jedné z podstatných elitních složek. Význam intelektuálů jako „hodnototvorné“ složky elity je v kontextu postsocialistické transformace zajisté podtržen i jejich specifickým postavením v reálně socialistických společnostech a jejich postsocialistických tradicích, kde, jak kdysi formuloval Karel Kosík, kultura nahrazovala opoziční politiku.

Bozókioho sborník, věnovaný politické roli intelektuálů v průběhu posledních dekád reálného socialismu a po nich, se tak zabývá nejen podstatným sociologickým problémem, nýbrž i tématem, které je předmětem veřejného diskursu v pojednávaných zemích. Příspěvky sborníku osvětlují tuto roli často komparativně v jednotlivých zemích „postsocialistického tábora“ – jmenovitě v Polsku a ve východním Německu (Flam), v České a Slovenské republice (Tucker, Šnajdr), Maďarsku (Bozóki, Lomax, Körösenyi), Rumunsku (Culic, Mungiu-Pippidi), Srbsku (Dimitrijevič) a Slovinsku (Bernik). Hned ve svém úvodu poukazuje Bo-

zóki na shora zmíněnou specifickou pozici intelektuálů/intelligence v zemích východní Evropy, jejíž definice se nutně odlišuje od pojetí „vzdělaných vrstev“ v rámci vývoje společností západních. V podmínkách zpožděné modernizace většiny východoevropských zemí byla „intelligence“ jako vrstva sekularizovaných vzdělanců vědomým kolektivním činitelem vymaňování se ze struktur tradiční společnosti, nahrazujícím tak politickou funkci chybějících nebo pomalu se teprve vyvíjejících vrstev občanských.

Už tato potřeba terminologické specifikace historickým kontextem poukazuje k prvnímu problému, postupujícímu skoro všemi příspěvky sborníku – a sice k otázce, kdo to vlastně „intelektuálové“ jsou a jak se odlišují od ostatních sekcí elit. Zde sborník zrcadlí problematickou rozmanitost definic intelektuála v sociálních vědách: Některé příspěvky používají pojem „intelektuálové“ a „intelligence“ coby synonyma, některé rozlišují mezi „inteligencí“ jako vrstvou akademických vzdělanců a „intelektuály“ coby elitou, produkující „kritické světonázory“, další pak diferencují mezi funkcemi a ideotvornými intelektuálními elitami. Celkem možno říci, že skupina obyvatelstva, na kterou sborník cílí, ve většině příspěvků explicitě nebo implicitě odpovídá Lipsetově definici intelektuálů jako té části elity, která formuluje a prosazuje světonázorové hodnoty a modely, na nichž je kriticky poměřována současnost.

Ačkoliv jednotlivé příspěvky osvětlují působení takto definovaných intelektuálů v různých národních a historických kontextech a

poskytují tak čtenáři množství detailních informací, odpovídá sborník jako celek v principu na tři zásadní otázky:

- 1) Jakou roli a pozici zaujímal intelektuálové před rokem 1989 a po něm?
- 2) Proč se vliv intelektuálů v politice v průběhu transformace snížil?
- 3) Znamená snižování intelektuály obsazených pozic v politice problém pro rozvíjející se demokracii, potřebuje demokracie intelektuály a jaký je postoj intelektuálů k demokracii jako praxi?

V prvních dvou otázkách se diagnózy většiny příspěvků shodují. Intelektuálové jsou jednoznačně rozeznáni jako předvoj kritiky a hybná síla eroze reálně-socialistických režimů, i když není přehlížena jistá ambivalence jejich negativní a zároveň pozitivní privilegovanosti v těchto systémech (Culic, Bernik, Körösényi). Na jedné straně společensky privilegování vzděláním a (bývalou) příslušností k prestižním institucím, na straně druhé deprivování restrikcemi systému, jsou intelektuálové mluvčími opozice, jejichž kritické slovo se v podmínkách názorové monokultury stávalo politickým činem. Tak se jaksi automaticky stali společenskou skupinou, již se po změně režimu otevřel přístup k politické moci, na jejichž praktických úskalích však dříve či později troskotají. Jak ukazují příspěvky analyzující situaci ve jmenovaných zemích, je tento vývoj možno generalizovat. Jeho příčiny, uváděné ve sborníku, je možno zhruba rozdělit do dvou kategorií: Zprv se jedná o následek konfliktu hodnotového diskursu intelektuálů s pragmatickým diskursem moci a jeho technikou, vyžadující kompetenci funkčních elit. Tento konflikt se projevuje střetem koncepcí „nepolitické politiky“ kulatých stolů s koncepcí konkurenční demokracie stran (Tucker, Bernik, Flam). Druhá kategorie vysvětlení zdůrazňuje nesrovnatelnosti mezi elitní sebedefinicí intelektuálů a principiálně „masovým“ charakterem demokracie. Z tohoto konfliktu plyne nedůvěra intelektuálů k trhu a politickému egalitarismu hlasů na straně jedné (Körösényi, Lomax), jakož i ztráta jejich prestiže následkem tržního rozdělování sociálních pozic ve volné konkurenci kompetencí a zpeněžitelných výkonů na straně druhé (Kempny).

Ačkoliv se tedy autoři sborníku shodují na tom, že proces demokratické transformace zprvu intelektuálům přístup k moci otevřel, aby z nich později z velké míry vytlačil, jejich mínění o tom, zda je tento vývoj třeba hodnotit pro rozvoj demokracie pozitivně i negativně, se rozchází. Většina příspěvků, zabývajících se otázkou, potřebuje-li demokracie intelektuály, popř. mají-li intelektuálové k demokratické praxi pozitivní vztah, dochází k názoru, že intelektuálské elitářství je demokracii neprospěšné a že se demokracie bez něj tudíž dobře obejde (Lomax, Kempny, Körösényi). Proti tomu stojí hlasy (Tucker) zdůrazňující na příkladě Masarykem korigovaného Havla nutnost hodnotové orientace demokracie intelektuální elitou. Zprvu uvedené většinové votum, vyslovené zde sociology a politology na jedné straně nepřekvapuje. Fakt, že intelektuálové jsou zde identifikováni jako část elity, která za reálného socialismu byla, a v postsocialistickém kapitalismu opět je považována za kritiky či odpůrce systému, odpovídá zhruba definici intelektuála coby experta, o jehož expertízu společnost nestojí, podanou s patřičnou dávkou středoevropského sarkasmu už Bergerem a Luckmanem. Na druhé straně je ovšem takové votum samo i sociologickým datem o politické kultuře postsocialistického diskursu a o roli sociálně vědecké expertízy v něm. Je-li intelektuál v demokracii nepotřebný, ba nebezpečný, jak nám je řečeno, co pak s ním? Přeskolit? Poslat do výroby? Internovat? Tak daleko zajisté příspěvky ve svých intencích nejdou. Překvapivé je ovšem, že ve sborníku nenacházíme žádný pokus, který by ze zjištění zobecnitelné režimové nekompatibility části intelektuálů vyvodil důsledky pro sociologický přístup k problému. Jednu z možností takového přístupu nabízí již Durkheim ve svých *Pravidlech sociologické metody*, když rozlišuje mezi každodenními a sociologickými soudy. Durkheim tento rozdíl ilustruje na příkladě deviantního jednání. Toto je přítomno v každé společnosti a je zde na každodenní úrovni odmítáno. Sociolog ale vidí, že se jedná o fenomén univerzální, tedy i normální, a tudíž i funkční. Soudí tedy, že je třeba pátrat po jeho roli ve fungování společenského mechanismu jako takového. Teprve pak je možno odpovědět na otázku, zda a v jaké míře je daný fenomén ve společnosti

potřebný, či nikoliv. Nereflektované přejímání svetonázorových modelů ať už socialistické, nebo liberální provenience je ovšem takovému zkoumání na překážku. Povědomí o tom pak odděluje vědce od intelektuála. Prvním krokem k diferencovanějšímu pohledu na roli intelektuálů v politickém kontextu je kupř. přihlédnutí k tomu, jaké hodnoty tato část elity a její sekce transportují. Jak důležitý takový pohled pro rozhodování o „užitečnosti“ či „neužitečnosti“ intelektuálů pro rozvoj demokracie je, ukazují názorně studie sborníku o nacionalistické opozici v Srbsku (Dimitrijevič) nebo o „kulturním boji“ mezi populisty a urbanisty v Maďarsku (Bozóki). A že ani ekonomové coby neideologičtí konstruktéři transformace nejsou prosti intelektuálských ambicí, ukazuje studie Böröczova.

Facit: Sborník obsahuje na jedné straně zdařilou srovnávací analýzu role intelektuál-

ních elit v procesu transformace a poskytuje řadu zajímavých detailů o situaci v jednotlivých zemích. Tato zdařilost je převážně dána překvapivou shodou výsledků jednotlivých studií, zvláště co se týče „vzestupu a pádu“ intelektuálů v transformačním procesu a jeho příčin. Na straně druhé jsou texty obsažené ve sborníku samozřejmě částí intelektuálního politického diskursu v postsocialistických zemích, což se projevuje v diskusi o potřebnosti či nepotřebnosti intelektuálů v demokracii. Paradoxní postoj, který zde nutí kritiky intelektuálů zaujímat intelektuálsky hodnototvorné pozice, stírá nutně hranici mezi sociologickou analýzou a občanskou angažovaností. Oba aspekty činí sborník zajímavým čtením – ať už jako zdroj informací nebo jako *fait social*.

Ilja Šrubař